

Բոլոր հին եկեղեցիներու հետ, մերինը ևս. անոր մէջ կը պատուէ իր հաւատքին գերազանց սուրբերէն մին, նախ՝ ըստ Տօնացոյցի տօնելով իր ծնունդը, զլիսատութիւնը և նշխարաց փոխադրութիւնը, և ի յայտաւորս յիշատակելով իր յղութութիւնը և զլուսին զլուսը. յետոյ՝ ամէն երեքշաբթի (երբ սրբոց տօն կը կատարուի) առաւօտեան և ամէն շաբաթի կիրակնաժուտի պաշտամունքին խառնելով իր յիշատակը՝ «Արարչական» երգի և «Սուրբ ես Տէր» համբարձի շարականին միջոցաւ: Բաց աստի, զրեթէ ամէն օր կը յիշուի իր անունը աղօթական ասմունքներու եւ մաղթանքներու մէջ՝ Ս. Կոյսին, Ս. Ստեփանոսին, և Ս. Լուսաւորչի անուանց հետ զուգահաւասար. ամէն եկեղեցւոյ մէջ, բացի մկրտութեան աւագանէն, որուն վերեւ, Ս. Հոգւոյն շողքին ներքեւ իր դէմքն ալ կը ճառագայթէ Յիսուսին հետ դէմ յանդիման, ամէն եկեղեցի մէջ յաճախ խորան մը կայ իր անուան նուիրուած: Կ'աւանդուի թէ Լուսաւորիչ էր որ անոր նշխարները Հայաստան փոխադրեց Կեսարիայէն. ի ճանապարհին, ամէն կարեւոր հանգրուանի վրայ կանգնելով կամ պատուիրելով կանգնել տաճար՝ անոր անուան: Այնքան մեծ էր անոր ազդեցութիւնը հայոց քրիստոնէական զգացումներուն վրայ որ, ի Տարօն, ի Բագրեւանդ և այլուր, անոր յիշատակին կառուցուած տաճարներու շուքին ներքեւ միայն կարելի եղաւ ջնջել մոռցնել հայ հեթանոսական տօներու ամենէն նշանաւորները, Անահիտի և այլ դից աշխարհախումբ հանդիսաւորումները: Իրեն նուիրուած տաղերն ու գանձերը կը լեցնեն մեր կրօնական բանաստեղծութեանց գեղեցկագոյն էջերը. դեռ մինչև երէկ իր զգացումովը կը խնձղային Գըլակայ վանքն ի Տարօն, «Մշու Սուրբան Սուրբ Կարապետը, Ալաշկերտի, Սերաստիոյ, Կեսարիոյ և այլ բազում սրբավայրերու ուխտաւորական խմբումները: «Երկնաքաղաքացի՛ն Յովհաննէս», հայկական հաւատքն ու սիրտը այդ անունին առջեւ փառաւորած են անկեղծութեան, սրբութեան, քաջութեան և նուիրումի զաղափարը և զայն ջահակրող մեծ մարտիրոսը:

Թ.

ԱՍՏՈՒԱՄ, ՄԱՐԴ, ՏԵԶԵՐՔ

(Թերահաւատ մտաւորականներու համար գրուած)

Անցեալ տարուան Սիոնի Աստուածայայտութեան տօնին նուիրուած թիւին մէջ գետեղած էինք յօդուած մը, «Մարմին եղև», ուր շատ խտացուած զաղափարներով բացատրել ջանացած էինք մարդեղութեան խորհուրդին ընդհանուր իմաստը և էական կարեւորութիւնը: Այդ գրութիւնը անգամ մը ծանր և կեղծանցեալ մտածումով կարդալ կը յանձնարարենք մեր մտաւորական ընթերցողներուն:

Յետոյ՝ որպէսզի կարգ մը թիւրիմացութիւններ փարատուին՝ կը կանխենք հոս աչք մը նետել այն լեզէն մը որորմելի մարդերու՝ որոնք «արդիականութիւն» ըստուած խուարամած նախապաշարումներու եւ աւելորդապաշտութեանց աղբերուն գարշութենէն չեն կրնար քիթերնին վեր վերցնել, և առանց խպնելու՝ քմծիծաղ մըն ալ կ'ունենան իրենց շրթներուն վրայ՝ ամէն անգամ որ կրօնքի ուղղափառութիւնը ներկայացուի իրենց: Անոնցմէ ոմանք, ի լուր քրիստոնէութեան խորհուրդներուն յայտադրութեան՝ «մտքի ցնորք, կամ շատ շատ մտքի մարզանք» կը կոչեն զանոնք. ուրիշներ կ'ըսեն. «Կրօնքը կեանք է և ոչ թէ աշխարհայեացք կամ իմաստասիրութիւն», կամ՝ «Բնազանցութիւնը եւ տրամաբանութիւնը կրօնքի հետ կապ չունին», ա՛յդպէս ուրանալով բանականութեան իրաւունքը: Տակաւին ուրիշներ՝ քրիստոնէութեան ջատագովութեան ի լուր՝ կը մըթմըթան. «Կրօնքին կամ քրիստոնէութեան սասանեալ կացութիւնը փրկելու ճիգ մըն է եղածը», եւայլն, եւայլն: Տակաւին չեմ յիշեր այն աւելի ստորին զասակարգի մարդիկը, մտքով աղքատ, ու սրտով անզգայ՝ որոնց համար քրիստոնէութիւնը «նախապաշարում» է, «զգայականութիւն»⁽¹⁾ է, «հոգեբանական երեւոյթ» է, «տնտեսական շահագործումի միջոց է

(1) Sentimentalisme.

կղերին կողմէ», «աղգոսպանման ման աղ-
դակ» է: «ցեղային յատկութիւնները պահ-
պանելու կերպ մըն» է, «հաշիւ» է, եայլն,
եայլն:— Ամէն խելքը-գլուխը եղող քրիս-
տոնեայ կը ճանչնայ և պէտք է ճանչնայ
այս բոլոր փասքուսները, անոնց գաղա-
փարարանութեան եղկելի սնանկութիւնը,
անխոստովանելի ծագումն ու շարժառիթ-
ները: Անոնց կ'ուղղենք հրամանը Ս. Յա-
կոբ առաքեալին. «Մի՛ պործիք սուտ առ-
նել զճշմարտութիւնն», ու կ'անցնինք մեր
ըսելիքին:

Կը մէջրերենք այստեղ վերոյիշեալ
գրութենէն հետեւեալ ստորաստութիւնը,
զոր մտադիր ենք ընդլայնել մի քանի սիւ-
նակներու մէջ:—

«Աստուած սկիզբ մըն է, որ մարդե-
ղութեամբ կ'իրագործուի՝ փրկութեան հա-
մար:»

Այս հաւատումը պէտք է աւելի
ճշգրտել ու լրացնել զնելով այսպէս:—

«Աստուած ամէն բանի միակ սկիզբն
է, որ մարդեղութեան միջոցաւ կ'իրա-
գործուի ամէնուն և ամէն բանի փրկու-
թեան նպատակին կատարման համար»:

Կանխենք ըսելու թէ հայ ընթերցող-
ներու համար աստուածաբանական խըն-
դիրներու մասին գրողը շատ մեծ դժուա-
րութեան մ'առջև կը գտնէ ինքզինքը:
Վասնզի անոնք՝ հայ ընթերցողները՝ մեծաւ
մասամբ անտեղեակ են աստուածաշունչ
գրքերու բովանդակութեան, անհաղորդ են
անոր եղբերուն և գաղափարներուն տարո-
ղութեան, թէ՛ անոր համար որ չեն կարգար
զայն հարկ եղած ոգիով, և թէ՛ անոր հա-
մար որ անոնց խորութեան և բարձրու-
թեան գէթ չափով մը վերահասու ըլլալու
մտաւոր և հոգեկան վիճակէն շատ հե-
ռու են: Յետոյ՝ անտեղեակ են լնդհա-
նուր եկեղեցւոյ պատմութեան, և տղէտ
են անոր այնքան հրահանգիչ դասերուն:
Ու տակաւին՝ առհասարակ շատ յետամնաց
են աշխարհի մտաւորական հոսանքներուն,
և յառաջացեալ աշխարհայեացք չունին:
Մերթ աչք մը կը նետենք մեր թերթերուն
և գրականութեան վրայ և հոն կը տես-
նենք անցեալ դարը, իր սխալ ըմբռ-
նումներով և սկզբունքներով և չփացած

յաւակնութիւններով: Արդարեւ, ուրիշ աղ-
գերու մէջ ալ հասարակութիւնը նոյն վի-
ճակն ունի, բայց անոնց՝ թուական մե-
ծութիւնը ընտրեալներու թիւն ալ կը բաղ-
մացնէ գէթ:

Աստուածաբանութիւնը՝ սակայն, հարկ
եղած ատաղձներով պատրաստուած գեա-
նի վրայ միայն կը քալէ: Կարգ մը ճշմար-
տութիւններ կ'ենթադրէ՝ առանց զանոնք
ինքորոյ բացատրելու: Վասնզի աստուա-
ծաբանութեան գործը վերնաշէնք կառու-
ցանել է, և ո՛չ թէ ատաղձներ պատրաս-
տել. ան կը համադրէ և ո՛չ թէ կը տար-
բաւածէ:

Ինչ որ է. այդ այդպէս ըլլալով հան-
գերձ քրիստոնեայ խորհողը պէտք չէ
դադրի մտովի աշխատելէ. չենք դադրի
նաեւ մենք և կը դառնանք մեր գործին:

Վերոյիշեալ առաջարկութեան ելրե-
րէն «փրկութիւն»ը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ
Աստուծոյ ըլլալ, և Աստուծոյ մէջ ըլլալ⁽¹⁾
Աստուծոյ սիրոյն և Անոր գիտութեան հա-
ղորդ ըլլալ եւ Անոր ստորոգելիքները մեր
անձին ստանալ: Այսպէսով Աստուած կ'ըլ-
լայ ամէն բանի սկիզբն ու վախճանը⁽²⁾,
պատճառն ու արդիւնքը, մօտն ու հեռուն:
Բայց «սկիզբ»ի և «վախճան»ի երկու ծայ-
րագոյն եղբերը անջրպետող միացուցիչ
կապը, կամ՝ երկրաշտփական նմանաբա-
նութեամբ՝ երկու կէտերը զօղող դիմը, ու
քիչ մըն ալ առաջ երթալով՝ գծին երկու
ծայրերը միացնելով զայն չրջանակի, այ-
սինքն միութեան, ամբողջութեան, կա-
տարելութեան, անսահմանութեան վերա-
ծողը՝ մարդեղութեան խորհուրդն իսկ է:
Վասնզի Թրիստոս Աստուծմէ ելաւ և ևս
Աստուած դարձաւ, մարդկութեան ճանա-
պարհով:

Մարդեղութեամբ է որ հին իմաստա-
սիրութեանց և կրօնքներու բացած ան-
կամբնելի խրամատը մարմինի եւ հոգիի
միջև՝ մէկ կողմէն, և Աստուծոյ և մար-
դուն միջև այնքան սուր և խիստ հակա-
դրութիւնը՝ միւս կողմէն, վերցուեցաւ
միանգամ ընդ միշտ: Լինելութեան եւ
անոր այլազան երևոյթները, որոնք անհաշ-

(1) Լուս. 211: Կղս. Ա 16: (2) Յյս. Ա 8:

տելի կը թուէին, ներդաշնակ յարակցութեան⁽¹⁾ մը վերածել հնարաւոր դարձաւ մարդկային մտքին ու սրտին համար: Այլևս սանդուխ մը կայ մարդէն դէպի Աստուած, նիւթէն դէպի հողի, մեռելութենէն դէպի կեանք, անատներէն⁽²⁾ դէպի բարձրագոյն մոնադները: «Վասնզի ամէն բան Անով եւ Անոր մէջ հաստատուեցաւ»: Քրիստոս եղաւ «ամէն բանի յառաջդիմութիւնը»⁽³⁾, այսինքն համազոյքի եղանութեան հիմքը» (Աստուած) Անով հաշտեցուց ամէն բան Անոր մէջ, երկրի վրայ եւ երկինքին մէջ եղածները⁽⁴⁾:

Յանդուգն, բայց վստահ եմ թէ չիտակ ուղղութեամբ, քայլ մ'եւս պէտք է առնենք մտածողութեան մեր ճամբուն վրայ: Մարդեղութիւնը խտացումն ու ամփոփումն է⁽⁵⁾ հիլոլոսիոնի պրոցնսին, ընթացքին, որուն մէկ ծայրը կայ, ինչպէս ակնարկեցինք՝ անհատը, պրոցնսներէ եւ երկօրոններէ բաղկացեալ, եւ միւս ծայրը՝ Աստուած ինքը: Ինչպէս մանուկը սակաւաթիւ ամիսներու ընթացքին միլիոնաւոր դարերու կենդանական պատմութիւնը ապրած է խտացուած կերպով, նոյնպէս Քրիստոս ցուցուցած է պատմութեան որոշ մէկ շրջանին թէ համայն տիեզերքի կեանքը Աստուծոյ ելլել մըն է՝ Աստուծոյ երթալու համար:

Մարդը՝ ճանապարհն է այս կէտէ կէտ ոստումներով կատարուած երթին. ոստումներ՝ որոնք Աստուծոյ միջամտութեամբ միայն հնար է եւ իմանալի է որ կատարուած ըլլան: Կամ ճշտագոյն եւս, Մարդը այդ երթի ճանապարհին վրայ մեծագոյն հանգրուանն է, հանգրուանը Աստուծոյ ստեղծագործութեան մէկ հրաշքին⁽⁶⁾, չու-

կէտն ու նպատակակէտը իրարու միացնողն է ան. նիւթին եւ հողին, տիեզերքին եւ Աստուծոյ շաղկապման հանգոյցն է: Վասնզի մարդը՝ մէկ կողմէն իր հողիովը Աստուծոյ, ամէն բանի նպատակին դարձած է, եւ միւս կողմէն իր մարմինով՝ անգործարանաւոր նիւթին. եւ մարդէն դէպի նիւթ ճամբուն ընթացքին կիսուն՝ կը հանդիպի նախնական բջիջը⁽¹⁾, որ ունի առաջին նշոյլը կեանքի, եւ որ ուրիշ մէկ հանգրուանն է Աստուծոյ նոյն հրաշալի ստեղծագործութեան:

Արդ, Քրիստոս Մարդացեալ Աստուած է, կամ աւելի համապարփակ ու խորիմաստ բառով մը, բառ՝ որ ուղղափառ յատկաբանութիւն⁽²⁾ ալ է, Յայտնուած Աստուածը, զգալի իրերու պարունակին մէջ: Ս. Պօղոս կ'ըսէ. Քրիստոսի մէջ Աստուածութեան լրումը հաճեցաւ բնակիլ⁽³⁾:

Այս արտայայտութեան ձեւը ինքնին հասկնալի եւ երջանիկ է:

Մարդ անհատին մէջ՝ հոգին մարմնով կը յայտնուի. անոր հոգիին յատկանիշերը կը տեսնենք շարժումներով ու խօսքերով՝ որոնք միայն զգալի են մեզի համար: Ծըմարիտ է թէ մարմինը չի կրնար լիովին, իր բոլոր ծաղկումին եւ մերկ ճշմարտութեան վիճակին մէջ յայտնել մեզի հոգին, որ մարմինէն գերադանցապէս բարձր յատկութիւններ ունի, եւ անհուն հնարաւորութիւններ միանգամայն: Յոյն իմաստասէրը *σῶμα σῆμα*, «մարմինը գերեզմանն է հոգիին, ըսած է, եւ ճշմարիտ է: Ծժմարիտ է նաեւ թէ մարմինը գործիքն է հոգիին. մարմինին գործիականութեամբ է որ հոգին կ'իրագործէ ինքզինք այս աշխարհի մէջ, ու նաեւ հանգերձեալին մէջ եւ միշտ: Հոգին մարմինով կ'առաքինանայ դէպի սրբութիւն եւ կատարելութիւն: Այնքան մեծ է մարմինն եւ հոգին սերտութիւնը (եւ Քրիստոսի ուսուցման մէջ կարեւոր կէտ մըն է այս), ա՛յնքան մին միւսին վրայ կը ներգործէ որ հնար չէ դանոնք իրարմէ բաժնել. թէև մեծագոյն սխալը պիտի ըլլար դանոնք շփոթել մին միւսին հետ, եւ անոնք իրարու նկատմամբ դիրքին անդի-

(1) Correlation. (2) Atome. (3) Evolution. (4) Կղս. Ա 17-19. (5) Հով. Բ 22:

(6) Անգլիացի գիտնականաց կանառին համբաւաւոր նախագահը անցեալ ամսուն դասախօսութեան մառքիւ յայտարարած էր. «Կեանքի երեւումը միանգամայն ամենեւն անհաւանական եւ ամենեւն նշանակալից դէպքն էր Տիեզերքի պատմութեան մէջ»: Այս խօսքը «կեանքը հրաշքով մը երեւան եկաւ» ըսելու համագոր է վասնզի «անհաւանական» եւ «նշանակալից» բառերը հրաշքի սահմանին երկու գլխաւոր եզրերը կը կազմեն:

(1) protoplasme. (2) Terminologie. (3) Կղս. Ա 19:

տանալ: Վասնզի մին միւսին հետ չփոթել տնցեալ դարու ապրող նիւթայնութեան⁽¹⁾ դառնալ կը նշանակէ: Եւ պէտք չէ մոռնալ՝ որ մարմին եւ հոգիի սերտութեան լուսամիտ ըմբռնումը կ'ուսուցանէ եկեղեցին՝ երբ ուղղափառ հաւատքը կը հաւատ տէ նաեւ մարմինին յարութիւնը եւ անոր մշտնջենաւորութիւնը:

Մարմինն եւ հոգիին այս դուգահեռականութիւնը հանելով աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ՝ պէտք է խորհինք թէ Աստուած՝ բոլոր գոյութեան հոգին, տիեզերքին մէջ եւ մասնաւորաբար մարդկութեան մէջ, բոլոր ժամանակներու եւ բոլոր միջոցներով⁽²⁾ մարդուն մէջ, կը յայտնուի: Աստուծոյ յատկանիչները կը տեսնենք Անոր գործերուն մէջ, որոնք միայն զգալի են մեզի համար: Հոս եւ այս իմաստով միայն իրաւացի է մարդակերպայնութիւնը⁽³⁾ քանի որ «երկինք պատմին զփառս Աստուծոյ» եւ «ըստ պատկերին եւ նմանութեան» Աստուծոյ ստեղծուած է մարդը, այսինքն տիեզերքը, եւ անշուշտ նաեւ միւս տիեզերքը, Մարդը, կը ներկայացնեն Աստուծոյ մեծութեան նկարագիրը: Աստուած տիեզերքով եւ անոր մէջ՝ մարդով կամ ճշգրտագոյն եւ՝ մարդկութեամբ է որ կ'իրագործէ ինքզինքը: Հոս է «հնարաւոր լաւագոյն տիեզերքի մը» գաղափարին արդարացումը, քանի որ Աստուած Գերագոյն կատարելութիւն, հարկաւորաբար ինքզինք իր բնութեան համապատասխան կերպով պէտք է իրագործէ: Ճշմարիտ է թէ տիեզերք եւ մարդ չեն կրնար իր բոլոր ծագկումին, մերկ ճշմարտութեան վիճակին մէջ յայտնել զԱստուած, զի բացարձակ կատարելութիւնն ու բացարձակ իրականութիւնն է ինք մինչ բոլոր արտայայտութիւնները, ըլլալով միջոցի եւ ժամանակի մէջ, հարկաւորաբար անկատար եւ թերի են: Զէ՞ որ Աստուած «ունայնացոյց զանձն զկերպարանս ծառայի առեալ» (Ս. Պօղոս): Մարդկութիւնն ալ Աստուծոյ գերեզման մը եւ զաւ, ինչպէս մարմինը՝ մարդուն հոգիին համար: Վասնզի Բո՛ւն Մարդկութիւնը, Եկեղեցին, Աստուծոյ բանին «մարմինն» է: Ու այդ գերեզմանը՝ դարձեալ՝ յարու-

թեան ու համբարձման նախորդ մը: Իսկ Աստուծոյ զգալի՝ կերպերով ինքզինք իրագործելու իրողութեան մշտնջենաւորութիւնը՝ իր ստուգութիւնը ունի Քրիստոսի «նոյքին մարմնով» երկինք ելնելուն, եւ անոր «երէկ եւ այսօր, նոյն եւ յաւիտեան» լինելուն մէջ:

Ուրեմն՝ բացայայտ է թէ Քրիստոսն է «ամենայն յամենայն»: Ան է կեդրոնը եւ առանցքը բովանդակ համագոյրին, տիեզերքին, որուն մեզի ծանօթ մասը կը բաղկանայ, զէթ առ այժմ, երկու դասակարգութիւններէ — ապրողներ եւ չապրողներ: «Ամենայն ինչ նովաւ եւ ի նոյն հաստատեցաւ»⁽⁴⁾: Քրիստոսի մարդկութիւնը կամ յայտնութիւնը՝ բացատրութիւնն ու ներկայացումն է բոլոր բաներու եղանակութեան⁽⁵⁾: Այդ եղանակութիւնը՝ յաւիտեանական է, տիեզերքին մէջ, մարդուն մէջ, մարդկային ընկերութեան մէջ: Աստուած պէտք է չարունակէ ինքզինք յայտնել ամէն տեղ, ամէնուն մէջ, տալով ամէնուն կեանք, լոյս, եւ սէր, որոնց մէջ ամենէն աւելի կ'երևի ինք:

Առանց Քրիստոսի, այսինքն որքան առեւ Աստուած չէ յայտնուած եւ մարդ չէ եղած՝ ունայն են բոլոր իմաստասիրութեանց եւ բոլոր կրօնքներու, բոլոր զիտութեանց եւ բոլոր գործերու ճշմարտութեան հետապնդումները: Վասնզի առանց Աստուծոյ զիտութեան, եւ առանց Քրիստոսի իրականութեան հաւատքին՝ կարելի չէ մեղցնել կասկածը որ ամէնուն ալ մէջ ձիւլ քանացող ճշմարտութեան բոյսերուն արմատները կը կրծէ ու կը չորցնէ:

Վասնզի հո՛ն ուր յայտնութիւն չկայ՝ հոն Աստուած չկայ. եւ կը շարունակենք ուս քրիստոնեայ իմաստասէր Բէրդիայէ-վին հետ⁽⁶⁾, «ուր որ Աստուած չկայ՝ հոն մարդ չկայ»: Վասնզի մարդը ճշմարտութեան վրայ ունեցած իր վստահութեամբը միայն կրնայ ապրիլ, եւ Քրիստոսի ճշմարտութեամբ միայն հնարաւոր է այդ վստահութիւնը, որովհետեւ Քրիստոս միակ ճշմարտութիւնն է⁽⁷⁾:

Քրիստոսի պատմականութիւնը՝ պատմականութիւնը եւ իրականութիւնն իսկ է

(1) Matérialisme. (2) Espace.

(3) Anthropomorphisme.

(4) Կղւ. Ա 16: (5) Devenir: (6) «The End of our Times», Nicolas Berdyaev, New York, Sheed Ward, 1933. (7) Բ. Կրկ. ԺԱ 10:

մարդուն իրր մարդ, և ատով է միայն որ մարդը զիպուած մը չէ իրաց կարգին մէջ. պատմականութիւնն ու իրականութիւնն է տիեզերքին զէպի նպատակ մը — և այդ նպատակը կատարելութիւն միայն կրնայ ըլլալ — զիմելու իրողութեան: Պարզ խօսքով՝ Քրիստոս իրր Յայտնուած Աստուած՝ հիմքը, պատճառը, բացատրութիւնը և ապացոյցն է ամէն նպատակաւոր շարժումի, ստորին տատկանի վիճակէ զէպի բարձրագոյնը ամէն ոստումի: Ըստ ուղղափառ աստուածաբանութեան՝ տեղծագործութեան մէջ Լոգոսին ունեցած դերը այդ իրողութիւնն է որ կը մատնանչէ⁽¹⁾:

Այս բոլորը քիչ մը վերացական է. անշուշտ: Քրիստոսի կրօնքը և անոր կեղբունական խորհուրդը, Աստուածայայտնութիւնը, «ի վեր քան զամենայն միտս և զբանս» է: Անոր միակ նպատակն է մարդիկը ապրեցնել՝ որպէսզի «ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեացեն» (Ս. Պօղոս): Այդ մեծ խորհուրդը անհատին համար կ'իրականանայ և անոր հոգիին մէջ կ'արգիւնաւորուի՝ Ս. Եկեղեցւոյ խորհուրդներուն մասնակցութեամբ, որոնք նեղուցներ են ուրկէ աստուածային կեանքը կը հոսի:

Այդ ճշմարտութեան գիտութիւնը ո'չ թէ հաշտ դրացին է մեղի ծանօթ եղող գիտութեան, ո'չ թէ ընկերութիւնն է իմաստասիրութեան, այլ այն ծնողն է՝ որ իր հովանիին տակ կ'առնէ բոլոր հնարաւոր գիտութիւնները ու իմաստասիրութիւններ, որոնք իր ընդարձակ գետնին մէջ մէջմէկ ածու միայն գրաւած են ու կը մշակեն:

Աստուածայայտնութիւնը՝ ճշմարիտ գիտութեան աղբիւրն ու բովանդակութիւնն է: Այդ գիտութեամբ միայն հնար է մարդուն ապրիլ արժէք ներկայացնող կեանք մը, սիրելով զԱստուած, և միայն անոր հետեանքով՝ սիրելով նաև իր ընկերը:

Եւ այս գիտութեան և սիրոյն իրականացումը միակ դարմանն է բոլոր այն տաղանդներուն՝ որոնցմով այնքան ցաւազինօրէն կը տառապի այսօր մարդկային ընկերութիւնը:

ՏԻՐԱՆ ՎՐԴ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ

(1) Տե՛ս վերը, Կրդ. բուղբէն վկայութիւնը:

ՏՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՏՈՆԻՆ ԱՌԹԻԻ

Ո՛չ անոնք որ Քրիստոսի ծնունդը կը տօնեն զեկտ. 25 ին. այսինքն բոլոր միւս հին եկեղեցիները, և ո'չ մենք, որ յարած կը մնանք զայն Յունի. 6 ին տօնելու հնագոյն սովորութեան. չենք կրնար աւետարանական գիտութեան փաստարկութեամբ ապացուցանել մէկին [կամ միւսին ճշգրտութիւնը կը սխալէին անոնք որ այդ ուղղութեամբ ճիշդութիւններին երբեմն Աւետարանը կամ Նոր կտակարանը զայդ հաստատող որևէ նշան չունին: Եկեղեցագիտութեան կարծիքը բացորոշ է այս մասին:

Աւելի առաջ երթալով պիտի կարենանք նոյնիկ ըսել թէ այդ անունով տօն մը անծանօթ եղած է ամենահին դարերուն մէջ: Այդ ժամանակի քրիստոնեաները երկիւղածութիւն կը զգային Փրկչին մարդկօրէն ծնունդէն աւելի՝ անոր աստուածային յայտնութեան համար, որ իր մկրտութիւնն էր: Այդ մտայնութեան մէկ նշանը կը համարին ոմանք հնագոյն՝ այսինքն Մարկոսի Աւետարանին եւ չորսին մէջ ամենէն խորհրդագրացօրէն գրուածին՝ Յովհաննու Աւետարանին առանց ծննդեան մանրամասնութեանց, ուղղակի մկրտութենէն սկսելուն: Այս պատճառաւ, եկեղեցւոյ ամենէն հին տօներէն մին եղած, Զատիկին և Հոգեցուստին կողքին, Յայտնութեան տօնը: Այս կը ցուցնէ Կապի Յիսուսի Քրիստոսի կոչուած անշուշտ անհարազատ բայց հին գրուածքը, ուր այս երեքը միայն կը ցուցուին իբրեւ քրիստոնէական ամենէն մեծ տօները:

Ըստ այսմ, երկրորդ դարու առաջին կիսուն ամենէն ուշը, պէտք է կաղմուած և ընդունուած ըլլայ Յայտնութեան տօնը, Յունիս 6 ին կատարուելով: Բացորոշ է թէ անկա ի սկզբան հաւաքական տօն մըն էր սոսկ, այսինքն տէրունական յիշատակութեանց խմբում մը. այդ օրը կը յիշատակուէին Յիսուսի մկրտութիւնը, մոգերուն երկրպագութիւնը, Կանայի հարսանիքը, որոնց վրայ վերջէն է որ աւելցան նաեւ ծննդեան յիշատակը: Այս վերջին յաւելումը այլևս անխուսափելի էր դարձած, Մատթէոսի եւ Ղուկասու աւետարաններուն սկիզբը այնքան սրտագրաւօրէն պատմուած ծննդեան նկարագրութեանց առջև անտարբեր չէր կրնար մնալ հաւատքի զգացումը: Ու կղեմէս Աղեքսանդրացի, որ կ'ապրէր Գ. դարուն, զարմանք կ'զգայ որ մարդիկ ջանք կը թափեն ճշգրիտ համար Յիսուսի ծննդեան տարին և օրը:

Այսպէս կամ այնպէս, ծննդեան յիշատակն